Світлана ПОЗІХОВСЬКА

Збірка кириличних стародруків у колекції Музею книги та друкарства м. Острога

Кириличні стародруки є рідкісними виданнями, і кожна їх збірка викликає великий інтерес дослідників, даючи цікавий матеріал для історичних, бібліографічних, лінгвістичних, етнографічних, художніх, культурологічних досліджень.

В Україні є кілька значних збірок кириличних стародруків, насамперед, у великих бібліотеках та музейних колекціях. Існують також приватні колекції, зокрема, В.Медведчука та В.Гайдука, по яких випущено каталоги з повним описом книг зібрань. Ряд навчальних закладів, зокрема, Глухівський педуніверситет імені О.Довженка, Національний університет «Острозька Академія» також мають такі збірки. Слід відмітити і значне зібрання кириличних стародруків у Центральному історичному архіві в Києві.

«Музейні збірки формуються поступово, цілеспрямовано, і процес цей нескінченний, бо, незважаючи на нові досягнення в галузі збереження та передачі інформації, зростання кількості книг, розширення їх репертуару невпинно рухається вперед із фантастичною швидкістю. Книга, як відображення історії цивілізації, процесу формування суспільних відносин, розвою духовності й культури, завжди буде у полі зору наукових дослідників літератури, мистецтва [1, 3].

Серед музейних колекцій найбільшими є зібрання Національного музею імені А. Шептицького у Львові, Музею мистецтва української стародрукованої книги (колишній Музей Івана Федорова), Музею книги та друкарства в Києві, Чернігівському історичному музеї імені В.Тарновського, Державному історико-культурному заповіднику «Старий Луцьк» тощо.

Колекція Музею книги та друкарства в Острозі кількісно не є найбільшою, оскільки з півтори тисячі стародруків музею левову частку займають західно-європейські, але в науковому плані вона є дуже цікавою, оскільки містить значну кількість рідкісних видань.

Основи книжкової колекції Державного історико-культурного заповідника м. Острога, в складі якого існує Музей книги та друкарства, були закладені на початку XX століття, коли засноване 1909 року Братство об'єднало в своїх рядах представників передової інтелігенції і

священнослужителів, поставило питання про створення в Острозі музею та історичної бібліотеки у відреставрованому замку князів Острозьких [2, 928].

Історичний музей в Острозі відкрився 24 серпня 1916 року. При ньому було створено бібліотеку, зібрану зусиллями членів Братства. Організатором Братства був відомий церковно-громадський діяч, краєзнавець та музейник Волині М.А.Тучемський. Він же очолив історичний музей та став його першим хранителем. За його ініціативи та при його безпосередній участі були закладені підвалини основних музейних колекцій, насамперед, колекції стародруків і рукописів. З іменами М.Тучемського та М.Струменського, студента Московської духовної академії, пов'язані перші спроби наукової інвентаризації експонатів і музейної та науково-просвітницької діяльності в Острозі: ними в 1916 році було підготовлено перший музейний каталог, в якому подавався опис книг музейної збірки.

М.Струменський у своїй книзі «Из Острожской старины» писав:

«В библиотеке есть уже более 150 старопечатных книг и столько же рукописей» [3,19]. В цій же книзі Струменський пише: «Среди них – Четвероевангелие XVI века, Апостол XVI века, Служебник XVI века, Церковный устав XVI века, Минея общая второй половины XVII века и т.д» [4, 19].

Перелік книг, що першими надійшли до давньосховища містить «Систематический каталог библиотеки Братства имени Князей Острожских. Отдел I. Опись древлехранилища» [5, 2-49].

У каталозі під номером 1 – запис: «Острожская первопечатная Библия на славянском языке, с предисловиемъ князя Константина Константиновича Острожскаго и с предисловиемъ первопечатника диакона Ивана Федорова; издание 1581 года, 12 августа». Тут же міститься інформація про те, що книга подарована Острозькому собору 13 жовтня 1891 року землеволодільцем містечка Гощі А.Д.Злотницьким [6,2].

Потрібно відмітити, що записи у згаданому Каталозі досить повні та містять багато інфрормації: назви друкованих книг подані повністю і відтворюють редакцію назви на титульних аркушах, в описах рукописних книг переписано покрайні записи, вказано кількість сторінок, опис палітурки. Дуже важливим є те, що подається інформація про джерело та час надходження до давньосховища. Ось, для прикладу, опис Народовєщанія під №10 на восьмій сторінці:

«Народовєщанїе или слово к народу кафолическому чрезъ монаховъ чина святаго Василія Великаго в провенцїи Полской званию католическому подлежащихъ в повете Кременецкомъ 1756 года проповеданное» «Второе се, съ прилежнейшимъ во исполнение опаствомъ, еще же и пространнымъ

о Обрядахъ христіянскихъ, от достоверніхъ писателей собраннымъ новоприложеніемъ Повеленіемъ и Благословеніемъ Его Преосвященства Киръ Сильвестра Лубіенецкаго Руднецкаго, ексарха всея Россіи, Луцкаго Острожскаго тщаніемъ и иждивеніемъ монаховъ Святыя Лавры Почаевскія, въ тойжде тисненіемъ издадеся, лета от созданія міра по греческимъ хронографамъ ѕсоѕ, отъ Рождества же Христова аѰѯи(1768 г.).» [7, 8].

Є також цікавий запис на сторінці четвертій: Один лист из рукописнаго Св. Евангелія по предположенію, писаннаго власною рукою препод. Іова Почаевскаго.

У цьому ж Каталозі є описи українських стародруків. З бібліотеки Братсва книги були передані до Острозького Богоявленського собору, а після його закриття у 1953 році надійшли до бібліотеки Острозького краєзнавчого музею, з якої в кілька етапів були переведені до основного музейного фонду. Серед них: Апостол Сльозки, Львів, 1654, Огородок Марії Богородиці Антонія Радивиловського, Київ,1676, Євангеліон, Львів, 1704 тощо.

Острозька Біблія була передана до музею раніше, у 1953 році, за рішенням Острозького райкому Компартії України, і нині експонується в Музеї книги.

Частина книг колекції походить з бібліотеки Острозького краєзнавчого музею (ОКМ), серед них – ряд ранніх та рідкісних видань, зокрема: Октоїх, Дермань, друкарня князя К.-В.К.Острозького, 1604, Євангелія учительна, 1637 та Тріодь пісна 1640 років, друкарня Києво-Печерської лаври, Апостол,1639, Львів, друкарня М.Сльозки, Мінея святкова й загальна (Анфлогіон) 1643, Требник, 1695, Апостол 1696 років, усі - друковані у Львівській друкарні Успенського братства, тощо. У старих інвентарних книгах бібліотеки відсутні будь-які вказівки на джерело їх надходження до бібліотеки, іноді містяться записи «Із старих фондів», які, практично, позбавлені будь-якої інформації.

Найбільшу кількість кириличних стародруків до музею надійшло із храмів в результаті проведених експедицій по обстеженню культових споруд, що вмотивовано репертуаром і призначенням книг.

Період найактивнішого поповнення книжкової колекції припадає на 1984-1995 роки, коли комплектування проводилось одночасно за кількома напрямками. У цей час було проведено ряд комплексних експедицій по обстеженню культових споруд на території Острозького, Здолбунівського, Гощанського, Сарненського, Володимирецького, Рокитнівського, Березівського районів Рівненської, Шумського та Лановецького районів Тернопільської, Славутського та Ізяславського районів Хмельницької областей. До складу експедицій були включені наукові працівники

спочатку ОКМ, (з 1981 року – ДІКЗ м. Острога) – О.Позіховський, О.Бондарчук, Я.Халецька, в результаті чого музейна збірка поповнилась значною кількістю українських та російських кириличних видань. Так, для прикладу, в результаті проведення експедицій були привезені книги: з Гощанського району: Служебник, 1791 р. з с. Рясники, Тріодь пісна, 1627 р. з с. Дуліби, Анфологіон 1619 р. з смт. Гоща, Апостол, Львів, 1736 року з с. Малинівка; з Володимирецького району привезено: Тріодь цвітна, 1747 р. з церкви с. Великі Цепцевичі, яка кілька років потому згоріла. З с. Антопіль Славутського р-ну було привезено Тріодь цвітну. Київ, друкарня Печерської лаври, 1747 року, тощо.

Значна частина стародруків втрапила до музейної збірки із розгромлених церквов, які на той час були зачинені вже багато років.

У 1983 році Острозький райком партії спільно з виконкомом Острозької районної ради організував і провів, залучивши працівників органів внутрішніх справ, військових острозьких військових частин та рядових комуністів району, погроми ряду закритих церков Острозького району – Лючинської, Стадниківської та Теременської, мотивуючи це посиленням боротьби з релігією. Найбільше постраждала Теременська церква, у якої було розбито іконостас. Церковну утвар звозили на Замкову гору під приміщення закритого Острозького Богоявленського собору. Частина предметів мала історичне та музейне значення, тому була поставлена на облік як експонати основного музейного фонду. Працівники Острозького заповідника організували передачу предметів, які не мали історичної цінності, до діючих церков району. У результаті таких дій влади до збірки Музею книги надійшов ряд кириличнихі стародруків. З церкви с. Стадники - Мінея, Почаїв, 1773, Октоїх, Почаїв, 1775, Требник, Львів, 1795, Тріодь, Львів 1716, Божественна літургія та Трефолог 18 ст. Акт підписано Головою виконкому Острозької районної ради Савчук О.М. та головою виконкому Оженниської сільської ради Денисевич.

З церкви с. Лючин, разом з виданнями книг 18 століття так званою «гражданкою» та ряду рукописних документів, надійшов неповний комплект почаївських Міней, Служебник, Почаїв, 1735 року, львівське видання Октоїха 17 століття. Акт підписано Головою виконкому Острозької районної ради Савчук О.М. та головою виконкому Новомалинської сільської ради Андрощук Л.

Швидше винятком, ніж постійною формою роботи можна назвати книгообмін.

1985 року було здіснено обмін книгами з священником с. Реклинець на Львівщині отцем Василем Гадьо. Священнику музей передав комплект Міней річних, виданих у Московській синодальній друкарні на поч. XX століття, взамін отримавши біля тридцяти українських стародруків,

в т.ч. і три унівських видання: Требник 1639 року та два примірники Служебника 1740 року, а також видання львівського Успенського православного братства: Анфологіон, 1638, Апостол, Таблица невидимая сердца чловєчаго,1666, Служебник, 1691, Анфологіон, 1694 та видання Києво-Печерської лаври – Шестиднев, 1744 тощо.

У 1991 році було проведено обмін книгами з бібліотекою ім. В.Леніна в Москві: взамін Народовєщанія М.Торжевського (Почаїв, 1768) ми отримали перше московське видання Граматики М.Смотрицького (Москва, 1648) та перше видання Арифметики Л.Магницького (Москва, 1703).

Обидва впадки обміну книгами були проведені згідно дозволу Міністерства культури УРСР.

Хоча наша колекція стародруків значно поповнилась з обмінно-резервних фондів великих бібліотек СРСР та УРСР, це стосувалось лише західно-європейських видань, тому що лише бібліотека ім. В.Леніна в Москві мала великий обмінно-резервний фонд кириличних стародруків. Тодішній завідувач Музеєм книги О.Позіховський кілька разів працював у цьому фонді і відібрав ряд книг для нашої збірки. Але, оскільки, фонд тривалий час був на звірці, книги з нього не видавались, а згодом розвалився Радянський Союз, і цей варіант комплектування фондів музею був втрачений (виняток - Тріодь цвітна, Москва, 1732, передана нам з Державної публічної бібліотеки ім. М.Салтикова-Щедріна в Ленінграді).

В результаті співробітництва з Державною історичною бібліотекою УРСР в Києві, наша колекція поповнилась 2 московськими виданнями: Маргаритом (1698) та "Розыском о брынской вере" Дмитрія Ростовського (1755).

Ряд книг надійшов до колекції в результаті налагодження особистих контактів із сященнослужителями: священник с.Рясники Гощанського району Рівненської області о. А.Бондарчук, окрім віленського видання Псалтиря 1576 року та ряду українських стародруків, передав до музею Пентакостаріон (Москва, 1742), дві книги Бесід Іоанна Златоустого (Москва, 1781), напрестольну Евангелію (Москва, 1825). У сина рівненського священника Я.Кульчинського було придбано 10 стародруків, в тому числі: Мінея (Москва, 1624), Устав або Око церковне (Москва, 1633), "Первое учение отрокам" (Москва, 1741), Псалтир (Клинці, 1787) та інші.

Дві книги надійшли із острозьких родин. Ірмологіон Спиридона Соболя було закуплено у родини журналіста та колишнього директора Острозького краєзнавчого музею Олександра Шведа. Його родина не місцева, походить з Житомирщини, на сьогодні в місті немає представників родини і відслідкувати, звідкіля походить книга, ми не в змозі.

Інший стародрук – Євангелія (Вільно або Євьє, 1644) – був подарований музею Олександром Коберником, родина якого переїхала до Острога

перед Другою світовою війною з Володимир-Волинського Волинської області. На арк. [5], по верхньому полю книги, є запис: І.Новицкий, що свідчить про належність книги директору Острозького історичного музею Йосифу Владиславовичу Новицькому, який очолював музей в 1930-1940-х роках. Книга, ймовірно, була подарована Новицьким родині Коберників, кілька поколінь якої були освітянами та цікавилися історією міста.

Пролог закуплено у жительки Москви Н.Альошиної, за її словами книга побутувала на Півночі Росії (походить з Вологодської області).

Канонік та Служба Тихвінській Богоматері закуплені (разом з іншими предметами церковної утварі) у сина протопресвітера Сергія Кульчинського – Олександра у м. Вологді, Апостол, Октоїх у іншого сина – Ярослава, у м. Рівному. Вартість закупки не завжди можна встановити, попри збережені закупівельні акти, тому що книги купувалися одночасно з церковним начинням та українськими стародруками, але суми закупки були невеликими – 30-50 рублів. Виняток становить Апостол, Вільно, 1596, який було придбано за 200 рублів.

У приватній колекції після смерті її власника, знаного радянського бібліофіла та колекціонера стародруків Вальтера Ю.М. у Москві за дві з половиною тисячі рублів було придбано другий примірник Острозької Біблії (закуплено у його дружини Савіної О.І.), який привіз з Москви тодішній зав. відділом книги О.Позіховський. У цій же колекції було рідкісне видання Книжиці в шести розділах (Острог, друкарня князя В.-К.К. Острозького, 1588), вартість якої складала шість тисяч рублів. Музей, нажаль, не мав таких коштів на закупку, і книга була продана за кордон у приватну колекцію.

Колекція кириличних стародруків Музею книги складається з українських, російських та білоруських видань. Російські виданння описані автором у підготовленому до друку каталозі російських стародруків колекції. Білоруські стародруки описані автором у ряді публікацій, які побачили світ у Білорусі [8,359-375; 91-96].

На сьогодні колекція кириличних стародруків у МК нараховує 255 примірників.

Хронологічно вона розподіляється наступним чином: крайні дати видань: найраніше видання – 1576 року (Псалтир П.Мстиславця, Вільно), найпізніше – 1825 року (Євангелія, Москва, Синодальна друкарня); відповідно XVI ст. – 6, XVII ст. – 36, XVIII ст. – 203, XIX ст. – 10.

Географічний склад збірки:

українські – орієнтовно 185

російські – 62

білоруські – 8 (це найменша підбірка книг кириличного друку в колекції).

Білоруські стародруки класифікуються наступним чином: хронологічно: XVI ст. – 2, XVII ст. - 2, XVIII ст. – 4 видання; географічно – 4 віленські видання та по два видання друкарень Могильова та Гродно.

Усі білоруські видання є бослужбовими: три книги є священно-богослужбовими (Псалтир, 1576, Апостол, після 1595, Євангелія, 1644 р.р. – віленські видання), та 5 – церковно-богослужбовими (відповідно Ірмологій, Буйничі або Могильов, не пізніше 1638, Октоїх, Могильов, 1730, Канонік, Гродно, 1790, Служба Тихвінській Божій Матері, Гродно, 1789, Пролог, Вільно,1798).

Білоруські видання надійшли до нашої колекції в період з 1988 по 1990 роки завдяки тодішньому завідувачу Музею книги Позіховському Олександру Леонтійовичу. Серед них тільки Псалтир Петра Мстиславця походить з діючої Свято-Покровської церкви села Рясники Гощанського району Рівненської області (побудована 1762 року), який потрапив до музею під час проведення пошукової експедиції. За інформацією священника, що передав книгу, вона зберігалася в селі з давніх часів і потрапила до церкви одразу по закінченні її побудови.

Збірка стародруків, які побачили світ у невеликих друкарнях України у XVI-XVIII ст., незначна . Їх всього шість. З них: три чернігівські видання – Тріодь цвітна.Чернігів, друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1685; О чинопослєдованії, Чернігів, XVIII ст. , (потребує реатрибуції), [Копинський, Ісайя]. Алфавіт духовний.Чернігів, 1747 року, та три – унівського Успенського монастиря: Євхологіонъ си єсть Трєбникъ, 1739 та Лєітоургікон си єсть Служебникъ. Видання друге, 1740 (два примірника).

Російські кириличні стародруки класифікуються наступним чином: хронологічно: XVI століття – 1, XVII століття – 11, XVIII століття – 46, XIX століття – 7.

За друкарнями: московська анонімна друкарня – 1, московський Печатний двір – 11, московська синодальна друкарня – 37, санкт-петербурзька синодальна друкарня – 4, друкарня у Клинцях – 1, московські видання без вказівки на друкарню – 8.

Половину колекції складають богослужбові видання, їх 26. З них 14 – священно-богослужбові (Псалтирі, Євангелії, Апостоли), решта - церковно-богослужбові.

П'ять видань носять світський характер, це книги учбового характеру: два московські видання Граматики М.Смотрицького (1648, 1721), Арифметика Л.Магницького (Москва, 1703), Буквар славено-греко-латинский Ф.Полікарпова-Орлова (Москва, Печатний двір, 1701), Перше учіння отрокам Феофана Прокоповича (Москва, друкарня Синоду, 1751).

Патерналістична література представлена трьома видання творів Іоана Златоустого: Маргарит (Москва, Печатний двір, 1698), Іоан Златоустий.

Бесіди на Матфея Євангеліста (Москва, 1781) Іоана Златоустого різні повчальні слова. Ч. II (Москва, 1791).

В колекції є авторські книги богословського характеру, які належать перу церковних письменників та відомих релігійних діячів – Жезл правління Симеона Полоцького (Москва, Печатний двір, 1753), перше видання книги Димитрія Ростовського (Туптала) Розшук про бринську віру, (Москва, [друкарня Синоду], 1755), Зібрання різних повчань на всі недільні та святкові дні Гавриїла (Петрова) і Платона (Левшина), (Москва, [друкарня Синоду], XII.1780) тощо.

Робота по виченню українських стародруків ще не закінчена, зроблено науковий опис видань малих друкарень, друкарень Києво-Печерської лаври, Почаївського монастиря, розпочато роботу над описом видань львівських друкарень. Ряд дефектиних книг потребуюють атрибуції, частина – реатрибуції, тому дані, що стосуються кількості українських кириличних видань збірки згодом будуть коригуватися.

Станом на сьогодні нараховується 185 українських стародруків.

Хронологічно колекція представлена виданнями: XVI століття – 3, XVII ст. – 31, XVIII ст. – 148, XIX ст. – 3.

Географічний поділ книг збірки: Острозька друкарня князя В.-К.К. Острозького – 3, Дерманська друкарня князя В.-К.К. Острозького – 1, Друкарня Львівського Успенського ставропігіївського братства – 46, друкарня М.Сльозки у Львові – 4, друкарня Києво-Печерської лаври – 23, друкарня почаївського Успенського монастиря отців василіанів – 102, друкарня унівського Успенського монастиря – 3 , друкарня чернігівського Троїце-Іллінського монастиря – 3 (одне з видань потребує переатрибуції).

У збірці представлено повний набір книг, необхідних для проведення богослужіння, як священно-богослужбових, так і церковно-богослужбових, а також богословська література, насамперед, авторська.

Авторська література представлена творами: Антонія Радивиловського Огородок Марії Богородиці (Київ, друкарня Печерської лаври, 1676),

Ісайї Копинського Алфавіт духовний (Чернігів, 1747), Акафістником на честь святої Варвари Ісайї Копинського (Київ, друкарня Києво-Печерської лаври, 1754), Зерцалом богословії Кирила Транквіліона-Ставровецького (Почаїв, 1790) тощо.

Окремою і дуже цікавою групою видань, що побачили світ, насамперед, у почаївській друкарні, є перекладні та оригінальні книги катехізистичного та богословського характеру, які користувалися величезним попитом. Їх у збірці 11, в тому числі три примірники Наук парохіальних Євхиридіон о священстві (1775), Богословія нравоучительна (1776), Народовіщаніє Торжевського (1768, 1778), Сім'я слова божого (1781), Богогласник (1790), Зерцало богословії (1790), Науки парохіальні (1792).

До перекладних книг релігійно-моралізаторського характеру слід віднести, насамперед, згадуваний Евхиридіон о священстві (1784 р.), та Богословію нравоучительну (1776). Богословія є першою частиною трьохтомної праці Theologia moralis французького богослова-єзуїта Поля Габріеля Антуана (Antoine, Paul Gabriel, 1678-1743), в українській традиції Павла Гавриїла Антоіне, яка побачила світ 1726 року. З різними відмінностями книга виходила також у 1751, 1756, 1779, 1787 роках.

Видання Богословії нравоучительної, Сім'я слова божого, Народовіщанія зачасту входили до бібліотек приходських священників та освічених прихожан і були широко відомі.

У ряді почаївських друків, особливо другої половини XVIII ст., впроваджувалася мова, близька до народнорозмовної. На думку В.Шевчука, Почаївська друкарня була єдиною, яка випускала книги українською мовою, близькою до розмовної («Книжиця для господарства», «Науки парохіяльния» та багато інших). Таким чином, проникнення до книжкових видань народної української мови, використання її як літературної мови, почалося ще до до виходу у світ «Енеїди» Івана Петровича Котляревського, котра традиційно вважається першим виданням українською літературною мовою [9,156].

Найпоказовішим у цьому відношенні є унікальне, ймовірно, найкраще вивчене серед почаївських друків, видання Богогласника (1790, фактично 1791), котрий містить духовні пісні та вірші тогочасних поетів і є своєрідною антологією українських поетично-музичних творів. До книги включено 247 віршів та пісень, значна кількість яких супроводжується нотами. Більшість віршів надруковано українською мовою, хоча в книзі є також твори польською мовою та латиною. Я.Я.Ісаєвич згадує прізвища 45 авторів і пише, що «хоч видавцями і упорядниками були монахи-василіяни, вони опублікували, поряд з віршами і колядами василіянських поетів, і твори православних авторів — Дмитрія Ростовського (Дмитра Туптала), Георгія Кониського та інших» [10, 63].

Збірка музею містить ряд рідких видань. Вочевидь, що усі видання XVI століття можна з певністю віднести до рідкісних.

В колекції є анонімна середньошрифтна Євангелія дофедорівського московського друку біля 1555 року, два примірника Острозької Біблії, два видання друкарні братів Мамоничів у Вільно: Псалтир П.Мстиславця 1576 року та Апостол, біля 1596 року тощо.

Однак, серед книг колекції є ряд дуже рідких, в тому числі і таких, які не відмічені в бібліографії.

Насамперед, це Апостол – Львів, друкарня братства, 1736. Книга не відмічена у Каталозі Запаска – Ісаєвича, в працях О.Гусєвої (зокрема: Украинские книги кирилловской печати XVI-XVIII веков. Каталог изданий,

хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В.Ленина. Москва, 1990, в інших працях дослідника), яка на сьогодні є одним з найвідоміших і найсерйозніших істориків української стародрукованої книги. Видання потребує ретельного вивчення, а відтак входить до наукових планів автора статті як пріоритетне завдання.

Ще один невідомий друк – Ірмологіон Спиридона Соболя (Буйничі або Могильов, не пізніше 1638 року). Книга атрибутована в.о. зав. сектором науково-дослідного відділу рідкої книги Державної бібліотеки ім. В.І.Леніна І.М.Полонською [11, архів музею книги]. Дане видання є бібліографічною рідкістю, воно не зареєстроване у зведеному каталозі «Книга Белоруссии» (Минск, 1986). Додаткові статті також не зареєстровані в цьому каталозі. У «Молитвах повседневных» (Кутейно,1631) ці статті видруковані з іншого набору.

Цікавим і рідкісним є московське видання Часовника 1651 року, яке відоме тільки в одному примірнику і входить до збірки бібліотеки московського університету ім. М.Ломоносова.

У збірці є також варіанти видань, які різняться між собою і, власне, тому є дуже цікавими. До рідкісних видань XVIII століття належить Новий завіт (Київ, друкарня Києво-Печерської лаври,1753). У каталозі Я.Ісаєвича, Я.Запаска «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Ч. 2-га», дане видання не згадується в жодній з бібліотек. У переліку бібліографії, що наводиться ними, згадується каталог: С.Петров, Я.Бирюк, Т.Золотарь «Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке АН УССР», де Новий заповіт вказано під №689, що дає можливість припустити наявність цієї книги у згаданій біліотеці. Видання гарно ілюстроване – 10 мідьоритів у тексті роботи гравера Григорія Г., 27 великих сюжетних заставок з 12 дощок, кінцівки, ініціали, виливні прикраси. При друкуванні гравюр використано ряд дощок з Шестиднева 1744 року.

Ще одним досить рідкісним виданням є Послідування на день Святої Пасхи 1782 року, Ісаєвичем, Запаском відмічене лише у двох збірках – бібліотеки ім. В.І.Леніна та львівського Музею українського мистецтва. Видання невеликого формату – у 8° листа, як і більшість пізніх видань прикрашене скромно – 6 заставок з 5 дощок, 2 кінцівки. Судячи із збереженого уривка покрайнього запису, книга належала Острозькому Преображенському монастирю.

Дуже цікавим є наш примірник Тріоді пісної 1791 року: швидше за все – це один із різновидів видання, який по опису відрізняється від поміщеного в каталозі Ісаєвича-Запаска під №3586. У нашому примірнику є форта, на звороті титулу – розп'яття Ісуса Христа, чого немає у екземплярі,

описаному Ісаєвичем-Запаском. Окрім того, при всіх збережених сторінках, у нашому примірнику тільки 14 ілюстрацій в тексті, Ісаєвич подає 18. Серед згаданих Ісаєвичем граверів є NZ, AK, гравюр з такими підписами у нашому виданні немає, зато є гравюри із підписом Нико.

Стародруки завжди пов'язані з діяльністю певних установ та бібліотек, церковних громад, що можна відслідкувати за маргіналіями. Покрайні записи на стародруках колекції датовані XVII-XIX століттями, написані церковно-слов'янською, російською, польською, староукраїнською розмовною, зрідка – латинською мовами. В ряді статтей автора частина провенієнцій описана та опублікована. Маргіналії з російських кириличних стародруків описані у підготовленому до друку каталозі російських стародруків нашої збірки, маргіналії з українських стародруків знаходяться в процесі вивчення та підготовки до публікації. Проте, однозначно, маргіналії потребують особливої уваги та окремого дослідження як дуже цінне джерело для різних науковців.

Оправи типові – дошки чи картон у шкірі. Хотілось би зупинитись на описі окремих палітурок, які є дуже цікавими.

Автентичною є оправа до анонімної середньошрифтної Євангелії: дошки в коричневій шкірі; на горішній дошці, у рамці із складного тисненого рослинного орнаменту, – тиснені зображення євангелістів в інтер'єрі, заключені в стилізовані трикутники. На тисненому, складної форми середнику, – Розп'яття з пристоячими; над середником – овальний тиснений медальйон із зображенням Богородиці з немовлям, під середником – медальйон із рослинним орнаментом; по полю – рослинний тиснений орнамент. На спідній дошці повторюються зображення горішньої дошки, за винятком двох медальйонів, які замінені віньєтками з рослиного орнаменту. Зображення спідньої дошки, на відміну від зображень горішньої, не мали позолоти. На корінці – тиснений рослинний орнамент. Застібки шкіряні із бронзовими завершеннями, прикрашені тисненим рослинним орнаментом.

Палітурки до обох примірників Острозької Біблії є пізнішими. Екземпляр, що походить з Богоявленського собору в Острозі, має палітурку, датовану XVIII ст.: дошки у шкірі, по краю чільної дошки – вузька тиснена рамка із рослинного орнаменту, в центрі – невелика квіткова розетка; збереглися один замок від застібки та одна бронзова застібка: личина, під нею – півмісяць і зірка.

Зато ми можемо говорити, що Кніга иже в святых отца нашего Васіліа Велікаго, архиепископа Кесаріа Каппадокіискія [Книга о постничествє]. (Острог, друкарня князя В.К.-К.Острозького, 8. III. 1594) має автентичну палітурку: дошки у шкірі, на чільній дошці у внутрішній рамці із складного рослиного орнаменту в центрі у фігурному середнику –

Розп'яття з пристоячими та текстом по колу, навколо середника по полю розкидані квіткові розетки; зовнішня рамка прикрашена портретними зображеннями польських королів Ізабелли, Бони, Сигізмунда. Спідня дошка прикрашена широкими вертикальними та горизонтальними смугами, на яких розміщені портретні зображення польських королів та трьох алегорій із символами: Віри, Надії, Правосуддя, в одному з клейм – дата 1540 (ймовірно, дата створення інструменту) на корінці – паперова наклейка: Василіѧ Вєл/ въ Градѣ Острозѣ/ РБ 1594. На чільному форзаці – водяний знак Острозької папірні, що свідчить про те, що палітурка виготовлена острозькими інтролігаторами

Напрестольні Євангелії мають оклади, як правило, поволочені оксамитом, прикрашені дробницями, в ряді випадків срібними з позолотою. Хотілося б вирізнити оклад роботи острозьких ювелірів до Євангелії 1735 року, друкованій на московському Печатному дворі. Оправа XVIII століття. Дошки окуті суцільним срібним окладом. На чільній дошці – овальний середник з композицією "Розп'яття Христове з пристоячими"; над і під середником – карбовані зображення серафимів. По кутках, в овальних медальйонах, – рельєфні зображення євангелістів з символами. Все поле заповнене рельєфним орнаментом з аканту. На спідній дошці, в овальному середнику, – рельєфне зображення Святого Миколи; над і під середником – карбовані зображення серафимів. По кутках, в овальних медальйонах, карбовані зображення: Св. Якова, Св. Василія, Св. Іоанна, Св. Григорія. Жуковини срібні, у верхній частині – у вигляді хреста, рамена якого закінчуються кульками, нижні мають округлу форму. По кутках – 4 срібні цвяхи, якими кріпиться оклад. На корінці, на тлі рельєфного орнаменту з аканту, рельєфні зображення Спаса Нерукотворного (в центрі), херувимів та серафимів (по одному зверху та знизу).

По краю горішньої дошки, по периметру, гравійований напис: Сія Єѵ<анг>еліѧ соѡрꙋжєсѧ до храмꙋ До храмꙋ с<вятого> Николаѧ За превелебнаго ѡ<т>ца Гєѡ ргіѧ Стоѧновскаго и за старъшаго брата Іѡана Ілѧшевича изаключнѡка Іѡана Кꙋчєвича нксєто Бр҃а Рок: ѧѰмє м<еся>ца дєкєм: днѧ кє. Аграфи прямокутної форми, із рельєфними зображеннями апостолів Петра та Павла на тлі рельєфного орнаменту з аканту; обріз позолочений, прикрашений тисненим рослинним орнаментом.

Палітурки портребують ретельного вивчення з залученням для консультацій як інтролігаторів-реставраторів, так і дослідників, які займаються виченням книжкових оправ. Таких спеціалістів в державі, на жаль, дуже мало, зокрема, це – Світлана Зінченко зі Львова та Олена Гальченко з Києва.

Стан збереження стародруків задовільний, проте більша частина потребує реставрації, окремі примірники дефектні.

У невеликій публікації практично неможливо дати вичерпну характеристику збірки, тому в майбутньому робота над колекцією продовжуватиметься.

Стародрукована книжність, перейнявши та розвинувши традицію рукописної книги, перевела книгу з елітарної, доступної вузькому колу користувачів в демократичну, по суті своїй масову і доступну площину. Предметно-жанровий аналіз зібрання дає можливість стверджувати, що не дивлячись на те, що протягом XVI-XVII і значною мірою XVIII століть паралельно продовжувала існувати рукописна книга, саме друкована книга дала можливість задовольнити духовні запити різних верств населення суспільства. Збережені колекції стародруків є дійсним цьому підтвердженням.

Література

1. Кириличні стародруки XVI-XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог. – Київ: 2016.- 216 с.

2. Окойомов И., Тучемский М. Деятельность Братства имени князей Острожских, под покровом Федора, за первый год его существования (1909-1 августа 1910 г.)// Волынские епархиальные ведомости. – 1910.– №50). – С. 928

3.-4. М. Струменский. Из Острожской старины.- Сергиев Посад:1916. – С. 19.

5-6-7. «Систематический каталог библиотеки Братства имени Князей Острожских. Отдел I. Опись древлехранилища». Фонди КЗ «Державний історико-культурний заповідник м. Острога». КН 26984/ІІІ-Д 11150.- 180 с.

8. Позіховська Світлана, Позіховський Олександр. Білоруські стародруки в колекції Музею книги та друкарства м. Острога//Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канфэренцыі «Берасцейскія кнігазборы»: праблемы і перспектывы даследавання. Брэст, 30-31 кастрычника 2008 г. – Брэст, Паліграфіка, 2010; Позіховська С. Колекція білоруських кириличних стародруків XVI-XVIII століть у збірці Музею книги та друкарства м. Острога. – Матэрыялы XII Міжнародных кнігазначых чытанняў «Кніжная культура Беларусі: погляд праз стагодзі». – Мінск, 7-8 красавіка 2016 г. – Мінськ, 2016.

9. Шевчук В. Почаївський культурний осередок XVIII – початку XIX століття // Україна. Наука і культура: Вип. 29. – К., 1996

10. Яким Запаско, Ярослав Ісаєвич. Пам'ятки книжкого мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга друга. Частина друга (1765-1800). – Львів:Вища школа, 1984.

11. Архів музею книги.